

ВІДГУК

офіційного опонента, доктора філософських наук

ЗІНЧЕНКА Віктора Вікторовича

на дисертаційне дослідження *Глушко Тетяни Петрівни*

**«Економічна теорія нації у контексті глобалізаційних процесів
(соціально-філософський аналіз)»,**

поданої на здобуття наукового ступеня доктора філософських наук
за спеціальністю 09.00.03 – «соціальна філософія та філософія історії»

Дисертаційна робота Глушко Тетяни Петрівни присвячена науковій проблемі, яка має не лише значну наукову актуальність, але й стосується сучасних тенденцій у розвитку суспільств світу загалом та України зокрема. У роботі авторка доказово продемонструвала, що сучасні зміни у природі розвиненого індустріального суспільства призвели до того, що вузькоспеціалізований аналіз ринкових механізмів вже не може надати реального уявлення про структуру соціальної системи. Держава стала невід'ємним елементом функціонування економіки, і в певному значенні усе суспільство перетворене в економічний апарат, що особливо чітко проглядається на рівні країн, які є суб'єктами сучасних глобалізаційних процесів. З іншого боку, ми також спостерігаємо масштабне явище державно-політичного інтервенціонізму та впливу країн-глобалізаторів на тенденції розвитку національних економічних систем.

На зміну класичній ринковій економіці прийшов не просто монополістичний та олігополістичний ринок, але складна структура керованих і взаємозалежних процесів. В індустріальному суспільстві виробничі відносини остаточно скидають з себе тягар позаекономічних форм, здобуваючи відносну самостійність від політики. Економіка і політика вперше стають автономними сферами суспільного розвитку, отримують можливість не підмінювати одна одну, а лише взаємно обмежувати. Відповідно, актуальність дослідження стратегій економічного націоналізму з точки зору як вже реалізованих, так і перспективних стратегій його впровадження у соціальне життя є на часі незаперечною. Адже, як відзначає

дисертантка, з одного боку, економічний націоналізм країн-глобалізаторів є дійсно надзвичайно продуктивним у вимірі історичного поступу розвинених держав, а з іншого – його відсутність у структурі соціально-політичних рішень країн, які розвиваються, спричиняє досить складні як економічні, так і політичні наслідки. Тому запропонована у роботі дослідницька стратегія, що орієнтована на аналіз теоретичних засад та практичних перспектив становлення економічної нації, а також її розвитку і структурно-сміслового наповнення, є безсумнівно актуальною та значимою для сучасних соціальних систем незалежно від конкретно-історичного рівня їх розвитку.

Виконане дисертанткою дослідження є актуальним для усіх країн так званого «третього» та «четвертого» світу, тобто для суспільств, які знаходяться у стані розвитку. І особливо актуальною дана тематика є для сучасної України, котра потребує не просто теоретичного осмислення того комплексу проблем, що постав перед суспільством, а й конкретних соціально-практичних підходів та пропозицій щодо їх вирішення та вдосконалення стратегічних програм соціального розвитку. Власне, у випадку сучасного українського суспільства, котре перебуває у стані військового конфлікту та невирішених проблем у сфері економічного зростання, запропонована авторкою парадигмальна альтернатива дійсно може сприяти становленню інноваційних підходів до організації соціально-економічного простору.

Авторці вдалося обґрунтувати і переконливо довести значущість концепту «економічна нація» та аргументувати його соціально-практичну доцільність у контексті аналізу основних чинників розвитку соціальних систем в умовах глобалізації. У докторській дисертації здійснено постановку та розв'язання важливих наукових завдань, які є значимими з точки зору їх соціально-практичної ролі для сучасного українського суспільства, котре перебуває у стані затяжної економічної кризи. Дисертантці вдалося також обґрунтувати принципову відмінність таких феноменів як економічна та

фінансова криза і аргументувати некоректність маніпуляцій даними концептами.

Потрібно відзначити, що тема дисертаційного дослідження розкрита у контексті досить широкої науково-дослідної програми. Дана робота у цілому вирізняється цікавим соціально-філософським підходом до дослідження як такого, логічною структурою подачі матеріалу, неординарною авторською концепцією, мультивекторними висновками, які відкривають нові різнопланові перспективи у сучасній соціальній філософії.

Дисертантка не лише доречно констатує, але й концептуально доводить, що при плануванні та прогнозуванні стратегій і варіантів суспільного майбутнього акцент необхідно робити не лише на функціонуванні економічної системи та задіяної моделі її розвитку, а й на аналізі соціальних інститутів та цінностей, що дозволить більш комплексно усвідомити реальні механізми практичної розбудови суспільства. Адже те, що іноді має прояв у якості нібито поверхневих феноменів, насправді може характеризувати важливі тенденції, які визначають не тільки трансформаційні перспективи, але й такі перевороти, які по глибині і ширині можуть виходити далеко за межі очікувань традиційної суспільної теорії. Власне, з погляду історичного прогресу кожен новий ступінь розвитку суспільства відрізняється від минулого тим, що створює нові передумови для матеріальної і духовної інтеграції людства, як виразу основної тенденції суспільно-історичного розвитку.

Ще раз наголосимо, що у ситуації переходу до *неокапіталізму* (або так званого “*нового індустріального*”, “*постіндустріального*” суспільства) поступово виявляється недостатність суто економічних важелів, тому виникає потреба у безпосередньому впливі на свідомість мас, у створенні інтегруючої, об’єднуючої суспільної сили або консолідуючої ідеї. Авторка запропонувала здійснювати пошук таких консолідуючих чинників на рівні економічної свідомості суспільства, що є досить продуктивним, зважаючи на

ту роль, яку відіграє сьогодні економічна аксіологія у розвитку соціальних систем.

Разом з тим, глобальне розповсюдження неоліберальної економічної ідеології, яка вважається у сучасному соціально-філософському дискурсі найбільш продуктивною і обстоюється як сучасними економічними теоріями, так і соціально-філософськими розвідками, досить часто спричиняє ситуацію, для означення якої авторка використовує термін «економічний конформізм». А така ситуація дійсно не може бути надто продуктивною для розвитку національних економік, особливо в умовах глобальної економічної кризи.

У дисертаційному дослідженні звертається увага на те, що *неоліберальний ринковий індустріалізм/постіндустріалізм* – це не просто суспільно нейтральний тип виробництва і споживання. Він постає перед нами як логіка, яка передбачає закономірність безмежного збільшення виробництва, споживання, накопичення, матеріального достатку, з одного боку, розкрадання енергії, сировини і людських ресурсів (за будь-яку ціну і незважаючи на довгострокові потреби сучасних і майбутніх поколінь) – з другого, а також як логіка стандартизації – з третього. Його зміст – гарячкова гонитва за економічною ефективністю, матеріальним багатством, примноженням благ і привілеїв, вдосконаленням механізмів контролю і влади.

Саме тому він є невід'ємним елементом бюрократії, централізованої влади, та похідним від ідеї примату «загальних» інтересів над необхідністю підтримки моральних цінностей, збереження духовності, здоров'я і життя людей, їх вільної самореалізації. Такі економічні стратегії цілком закономірно зумовлюють відчуження та експлуатацію. Причому відчуження не тільки економічне (від продукту своєї праці), а комплексне, або, якщо завгодно, тотальне: відчуження від природи, від продуктів своєї діяльності, від рішень, що приймаються в суспільстві, від своїх дійсних інтересів, від себе самого, від інших людей.

Разом з тим, сучасний ринковий індустріалізм, у певному сенсі, є продуктом розвитку тенденцій, які склалися і накопичувалися у ході попередньої еволюції. Це логічна і, ймовірно, остання стадія в історії суспільств, для якої характерна абсолютизована раціональність, підпорядкування усіх життєвих проявів фінансово-економічним чинникам. Крайній розподіл праці дозволяє позиціонувати такий тип суспільства як завершальний етап розвиненого товарного виробництва чи то капіталізму, коли все навколо перетворюється на товар, в об'єкт для підпорядкування монополії на володіння (власності) і управління (влади).

Важливо також, що апологети характерної неолібералізовмі ринкової економіки вбачають суттєві переваги у системі безмежної конкуренції. Мовляв, ризик примушує господарювати ефективніше, раціонально, більш прибутково, породжує достаток товарів і послуг. Але ж ринок задовольняє лише потреби людей, які володіють платоспроможним попитом. А ним володіють далеко не всі, і в цьому колишні радянські громадяни вже змогли переконатися. У сучасному світі зацікавленість в економічному зростанні – плодами якого користується меншість – на жаль, значно більша, ніж зацікавленість у тому, щоб забезпечити усіх людей усім необхідним. Тому альтернативність запропонованих авторкою принципів економічного солідаризму, як більш продуктивного стратегічного підходу до організації соціального середовища, зважаючи на рівень пропрацювання даної проблематики та ступінь її залученості у структуру дисертаційного дослідження, засвідчує потребу більш вдумливого ставлення до тих економічних моделей, що реалізуються на рівні національних країн.

У межах дослідження запропоновано також зважати на можливості пом'якшення конкуренто орієнтованих стратегій від економіки на основі їх синтезу з соціально більш ефективними підходами. Представлений у роботі ґрунтовний критичний аналіз домінуючих у соціально-філософському дискурсі економічних концептів та пропозиції дослідниці щодо напрацювання основних альтернативних ідей і підходів дозволяють вести

мову про те, що до безумовних та беззаперечних досягнень авторки слід віднести структурні особливості концептуалізації феномену нації в умовах глобалізаційних процесів постіндустріальної цивілізації, а також розробку основних векторів становлення економічної нації в умовах сучасного українського суспільства.

Вагомим внеском у наукову проблематику, якій присвячена дисертація, та значним її розширенням є аналіз нації саме як економічного феномену, що безпосередньо здійснений у третьому розділі роботи, який має назву «Націєтворчий потенціал економічної свідомості суспільства та модель його реалізації». Важливим здобутком дисертантки є впровадження у теоретичні дослідження нового наукового інструментарію та застосування прикладної дослідницької програми, на відміну від традиційних етнонаціональних студій та дещо абстрактного філософського фундаментально-онтологічного аналізу на рівні практичної економіко-соціальної дії, інституціоналізму та соціально-філософської глобалістики.

Дана докторська дисертація презентує попри певну комплексність авторських позицій, їх достатню наукову обґрунтованість та вагомість, що підкреслює нестандартність підходу у вирішенні обраної проблеми, робить дослідження цікавим та креативним. Дисертаційна робота відзначається ретельно науково опрацьованим змістом, логічним структурним викладом, узгодженістю концепції і висновків. Дисертація має свою теоретичну і практичну цінність, яка полягає у тому, що її результати можуть слугувати у якості підґрунтя для оцінки тенденцій, динаміки економіко-ціннісних змін, які домінують нині у світовому та в українському соціально-економічному і духовному середовищі.

Дисертаційна робота є ґрунтовним, науково-грамотним дослідженням, яке відзначається явною науковою новизною і виконане на основі глибокого аналізу теорій та джерел. Особлива соціо-практична роль даного дослідження розкривається також у вимірі аналізу сучасних освітніх практик, як таких, що потребують смислового розширення. А саме, дисертантка веде мову про

потребу впровадження спеціальних інтегративних освітніх програм у галузі філософсько-економічного знання. На сьогоднішній день спеціалізованих програм такого зразку дійсно поки що не має, у кращому разі це окремі курси, що викладаються на деяких філософських факультетах. Тоді як авторка пропонує запровадження такої освітньої програми як для студентів-філософів, що орієнтовані на дослідження економічної проблематики, так і для студентів-економістів, котрі орієнтовані на міждисциплінарність у сфері економічних досліджень (підрозділ 4.1).

Результати наукового дослідження, основні концептуальні ідеї та висновки, сформульовані у дисертації, відображені у наукових публікаціях авторки та пройшли достатню апробацію – доповідались на міжнародних та всеукраїнських наукових і науково-практичних конференціях.

Висновки дисертації повністю відповідають меті, змісту і завданням дослідження, переконливо аргументовані та закономірні. Науковий рівень дисертації визначається як самою постановкою проблеми дослідження, так і сучасним підходом до її вирішення.

У цілому позитивна оцінка дисертації не знімає деяких зауважень та побажань, які могли б сприяти більш глибокому осягненню проблеми, формуванню на цій основі відповідних практичних рекомендацій.

1. У дослідженні специфіки економічної теорії нації у контексті глобалізаційних процесів авторка, на жаль, не використовує концептуальний та дослідницько-прикладний інструментарій однієї з найвпливовіших економіко-філософських шкіл сучасності – «фізичної економіки». Тоді як фізична соціальна економіка теж аналізує фундаментальні господарсько-економічні знання, основні принципи господарсько-економічних відносин у суспільстві, розвиваючи наукові методи аналізу економічних явищ і процесів на різних рівнях – від підприємств і фірм до системи міжнародних економічних відносин; а український вчений С. Подолинський є одним з головних фундаторів цього напрямку.

В умовах глобальної кризи неоліберальної моделі ринку і господарювання її новітня концепція – «*Фізичної соціальної економіки глобального розвитку*» – в останні роки починає займати досить вагоме теоретико-практичне, соціально-аналітичне і, водночас, економіко-прогностичне становище серед моделей глобального розвитку міжнародних відносин і світової економіки, вивчаючи особливості і принципи розвитку сфери матеріального (фізичного) виробництва з метою кількісного та якісного поліпшення наповнення «ринкового кошика» на основі науково-технологічного прогресу націй. Західна школа цього напрямку включає, зокрема, таких економістів, політологів, культурологів, суспільствознавців як: Ліндон Ларуш, Джонатан Тенненбаум, Лотар Комп, Карл-Міхаель Вітт, Хельга Цепп-Ларуш, Міхаель Біллінгтон і Гейл Біллінгтон, Річард Фрімен, Вільям Енгдал та інші. До того ж, саме український вчений – Микола Руденко – є загально визнаним сучасним авторитетом у вивченні та прогнозуванні соціально-економічних процесів саме у контексті функціонування нації.

2. У авторки також майже відсутнє дослідження одного з найголовніших і прикметних виявів (та й перш за все, причин) глобалізації та постіндустріалізму – *транснаціоналізації* (у тому числі, ринків, господарських систем, виробництва тощо). Аналіз транснаціональних корпорацій та їхньої ролі у сучасних глобалізаційних процесах був би доречним, оскільки, крім усього іншого, ТНК є часткою не лише глобального ринку, господарства, а й глобального громадянського суспільства.

У цьому зв'язку звертаємо увагу на те, що, по-перше, ТНК, як і будь-який суб'єкт підприємництва, у своїх цілях, стратегіях та цінностях керується виключно так званою «ідеальною підприємницькою метою» – прагненням до постійного нарощування обсягів прибутку будь-якими засобами, у тому числі, звичайно, й аморальними; у цьому контексті будь-який контроль з боку громадянської спільноти, зокрема, споживачів є небажаним для даних структур. Тим більше це стосується ТНК, стратегія яких й спрямована не

тільки на створення наднаціональних, наддержавних, надсуспільних систем (з тим, щоб позбавитися, відповідно, впливу – держав, націй, суспільств), а й в основному, на «анонімізацію» своєї влади – для того, щоб саме й уникнути будь-якого громадсько-суспільного контролю – про що справедливо пише соціолог А. Турен у своїх дослідженнях.

3. На нашу думку, у контексті заявленої теми бажано було б використати здобутки класичних і сучасних версій критичної теорії соціально-економічних досліджень, в якій здійснюється критичний аналіз соціуму та економіки, що передбачає виявлення існуючих антагоністичних, відчужуючих чинників, які деформують господарську, виробничу і суспільну комунікацію. Причиною цього і, разом з тим, досить виразним соціальним явищем є *“корпоративна держава”* – продукт поєднання фінансово-промислових і торгівельних корпорацій з політичною владою держави. Вона втілює в собі специфічну форму раціональності, яка є індиферентною до усіх питань про сенс і цінності людського існування. Дана особливість перетворює корпоративну державу в антигуманну силу. Раціональна, однак непідконтрольна людині система економічної, кланової чи державної влади експлуатує і, в кінцевому рахунку, руйнує природу і сутність людини.

При цьому слід зазначити, що висловлені зауваження і побажання не заперечують актуальність, новизну, теоретичне та практичне значення дисертаційної роботи в цілому і не піддають сумніву наукову цінність дослідницької праці дисертантки.

Дисертація є самостійним і завершеним науковим дослідженням, що характеризується наявністю нових науково обґрунтованих результатів, які в сукупності дають підстави стверджувати, що мета дослідження – розробка концепту «економічна нація» та розгортання на його основі відповідної теорії, а також позиціонування останньої як методологічного підґрунтя трансформації сучасного українського суспільства задля більш ефективного його входження у глобальне економічне середовище – успішно досягнута.

Дослідження є соціально-філософським за своєю методологією, понятійним апаратом та засобами доведення.

Зміст автореферату дисертаційної роботи є тотожним основним положенням її рукопису.

Дисертаційна робота Глушко Тетяни Петрівни «Економічна теорія нації у контексті глобалізаційних процесів (соціально-філософський аналіз)» є самостійним, завершеним науковим дослідженням, у межах якого вирішено важливу наукову проблему, отримано нові науково обґрунтовані результати, що в сукупності сприяють як становленню нового дослідницького напрямку, так і визначають специфіку авторського підходу до формування основних векторів його розвитку. Дослідження відповідає вимогам пп. 9,10,12,13 «Порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 року № 567, а його авторка заслуговує на присудження наукового ступеня доктора філософських наук зі спеціальності 09.00.03 – соціальна філософія та філософія історії.

офіційний опонент
доктор філософських наук,
старший науковий співробітник,
головний науковий співробітник
відділу інтернаціоналізації вищої освіти
Інституту вищої освіти НАПН України

Зинченко В.В.

10.01.2017 р.

Підпис *Зинченка В.В.* В свідчую.
Заступник завідувача відділу науково-організаційної та кадрової роботи
Інституту вищої освіти НАПН України.

Т.В. Стефанів / Стефанівська Т.В.
10.01.2017 р.